

PEST — NYOLCVAN ÉVVEL EZELŐTT.

Egy kis német könyvecskéből, melyet „Pest szabad királyi város leírása” címmel *Patissz* Károly városi helyettes expeditor 1833-ban tett közzé, érdekes dolgokat tudunk meg a nyolcvan évvel ezelőtti Pestről. A városnak rendezett, utcákra osztott területe a múlt század harmincas éveinek elején csak 2068 hold volt, tehát csak harmadrésze az akkori Bécsnek. A városnak mindössze 269 utcája volt, s ezek közül csak 116 volt kikövezve; büszkén említi azonban a leírás, hogy néhány utca már „szögletes kövekkel” van kirakva. A Belvárosban 5, a Lipótvárosban 26, a Terézvárosban, amelyhez akkor hozzátartozott a mai Erzsébetváros is, 37, a Józsefvárosban 61, a Ferencvárosban pedig 25 utca volt kövezetlen. Az egész Józsefvárosban csak 6, a Ferencvárosban pedig 5 utca volt kikövezve, noha a kövezetvéért már 1832-ben 60.612 frtot fizetett egy évre a bérlője.

Pesten az első utcai lámpást csak 1796-ban állították föl, s még abban az évben 600-ra emelkedett a lámpások száma. 1832-ben már 1535 lámpás világított a pestieknek, de a 269 utca közül még ekkor is csak 112-ben volt lámpás. Április elsejétől azonban szeptember végéig a holdtöltét megelőző és követő öt napon át nem gyújtották meg az utcai lámpásokat, ha be is volt borulva. Minden lámpás 1 frt 11 krba került havonként. A Lipótvárosban már 51 gázlámpás is volt (Argaud-gázfejlesztővel), ezeknek darabja havonként 5 frt 50 krba került.

A pesti házak száma 1832-ben 3573 volt, még pedig a Belvárosban 677, a Lipótvárosban 297, a Teréz- (és Erzsébet-) városban 1121, a Józsefvárosban 1015, a Ferencvárosban pedig 463; az összes házak közül földszintes volt 2866; egyemeletes 495, kétemeletes 178, háromemeletes 30, négyemeletes 3.

A nevezetesebb középületek közül (nem számítva a templomokat) már megvolt az Invalidusok háza (a későbbi Károly-kaszárnya), melyet 1727-ben építettek, az Újépület (Neugebäude), melyet II. József 1786-ban építtetett ismeretlen célra, a régi városháza a Városház-téren, a megyeház, melynek a középső részét 1689-ben vásárolta, mai homlokzatát pedig

1832-ben építtette a vármegye, a régi Kuria, a Ferenciek-terén (melyben egykor az egyetem volt) a városi színház (német színház) a mai Erzsébet-téren, melynek építését 1812-ben fejezték be, 3,139.710 frt költséggel, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Lovarda, az egyetem középponti épülete (a mai homlokzat nélkül), a királyi zalogház (ma raktár) a Szerb-utca sarkán, mely régente a Klarisszapácák kolostora volt, a városi kórház, 1796-ból, a középponti szeméniárium, mely a XVIII. században a pálosok kolostora volt, s a Ludoviceum, melynek alapkövét 1830-ban tette le a nádor.

A magánépületek közül legnevezetesebbek voltak: a későbbi Lloyd-épület, 1828-ból, melyben 1832-ben a Nemzeti Kaszinó is székelt, Brudern báró háza, a későbbi Párisi-ház, melyet néhány évvel ezelőtt bontottak le, a Wurm-ház a Dunaparton, mely ma is megvan, a Valero-féle selyemgyár a Király-utcában, a Cziráky-ház a mainak helyén, a Ferenciek-terén, a Károlyi-palota, amelyben akkoriban a nádor lakott, az Orczy-ház, mely arról volt nevezetes, hogy akkoriban az volt a legnépesebb pesti ház (284 lélekkel), a Festetics-ház (ma is megvan az Erzsébet-tér és Fürdő-utca sarkán), s a Marczibányi-ház a mai Bálvány-utcában. A Károlyi-körut elején megvolt már a Huszár-ház is.

A lakosok száma.

II. József császár korában, 1780-ban Pestnek mindössze csak 13,550 lakosa volt; ez a szám 1799-ben már 29,870-re emelkedett, 1832-ben pedig már 63,134 lakosa volt Pestnek. Ez a szám kevésebben így oszlott meg:

Belváros	13.281
Lipótváros	8.185
Terézváros	23.293
Józsefváros	12.878
Ferencváros	5.497

Vallás szerint így oszlott meg Pest lakossága:

Római katolikus	52.572
Protestáns	4.208
Görög-keleti	828
Zsidó	5.526

A városi hivatalok.

A város élén állott a polgármester, a városbíró, a városkapitány és tizenkét tanácsos. Ezek együttvéve alkoták a teljes tanácsot (magistratus in pleno), mely csak a város fontosabb ügyeivel foglalkozott. A teljes tanácsülés, melyet rendszerint szombaton tartottak, egyszermind a város büntető törvényszéke is volt.

A teljes tanács két kisebb tanácsra oszlott, az egyik a közigazgatási és gazdasági ügyekkel foglalkozott, a másik polgári perekben ítél. A kisebb tanácsok szintén a polgármester elnöklésével minden hétfőn, szerdán és pénteken tartottak ülést. A közigazgatási kisebb tanácsot magisztrátusnak, a polgári perekben ítélő kisebb tanácsot pedig törvényszéknek is hívták. Mindkét kisebb tanácsnak külön letét-pénztára volt, melyet két-két tanács tag kezel.

A városi tanács tisztviselői voltak: két főjegyző, két aljegyző, két irattáros és négy tiszteletbeli jegyző.

A városi ügyészség személyzete volt: egy főügyész, egy alügyész és öt tiszteletbeli ügyész; ez utóbbiak közül egy az árvák ügyésze volt.

A büntető ügyekben a kihallgatás a kisebb büntető perekben az ítélezést is a kriminális kommisszió végezte; ennek minden hónapban másik városi tanácsos volt az elnöke, tagjai pedig: a városkapitány, egy tiszteletbeli ügyész és egy jegyző. A bizottság ügyész- és jegyző-tagja is havonként változott.

A büntetéseket a városkapitány hajtotta végre; a városi fogháznak egy őrmester volt a parancsnoka. A foglyok száma 1832-ben 763 volt.

A levéltárban két tisztviselő dolgozott; egyik a közigazgatási, másik a bírósági ügyek iratait tartotta rendben.

A kancellária személyzete volt: egy kiadó, négy kancellista, négy akceszista, tízapidijas, tizenöt gyakornok, két pertáros, egy közigazgatási és egy bírósági iktató és egy jelzálognyilvántartó. Mindezek jogvégeztő tisztviselők voltak.

A könyvelést és pénztárat egy könyvelő és két számtiszt kezelte. Az egész adóhivatal egy adószedőből és egy ellenőrből állott.

A pénzügyi hivatal személyzete: egy kamarás, egy ellenőr, egy adjunk-

tus és egy kancellista. Az árvaszék személyzete: egy árvaatya, egy ellenőr és egy kancellista. A telekkönyvi hivatalban egy telekkönyves, egy ellenőr és egy kancellista dolgozott. A gazdasági hivatal tisztviselői: egy gazda, egy al-gazda és egy földmérő.

A városkapitányi hivatal személyzete: a kapitány, az alkaptány, két hadnagy, egy irattáros, egy fizetéstelen irattáros, két kancellista, egy trabant-hadnagy, 6 kerületi biztos, 26 őrsvezető, 1 őrmester, 6 káplár, 130 városi trabant, 12 éjjeli őr és egy dobos.

A bagatell-ügyeket minden városrészben külön bíróság intézte el. E bíróságok 7—7 tagból álltak; mind a hét tagot az illető kerület háztulajdonosai választották.

A városi képviselő-testületnek (electa communitas) 125 tagja volt.

A polgárok.

1832-ben, a régi rendi világban nem volt még mindenki pesti polgár, aki Pesten lakott, hanem csak az, akit a városi tanács a pesti polgárok sorába fölvett. A fölvétel alkalmából esküt kellett tenni és díjat kellett fizetni. Azokat, akik pesti polgárok fiai voltak, hat forintért vették föl a polgárok listájába; a kereskedők és iparosok 12 forintot, a háztulajdonosok pedig 50 forintot fizettek. Ezen kívül külön kellett adakozni a felvétel alkalmával a kórházra, a dologházra és a tűzoltóságra.

A pesti polgárnak különös jogai voltak; ezek között a legfőbb az volt, hogy a pesti törvényszék illetékesége alá tartozott, nagy jogsegélyben részesült, italmérisi joggal bírt, adósság miatt bírói ítélet nélkül nem lehetett letartóztatni s a nemesek elleni pereiben a városi ügyész képviselte.

A mult század elején átlag 70—80 embert iktattak be évenként a polgárok lajstromába. 1832-ben, bár a lakosok száma már hatvanháromezer volt, a pesti polgárok száma csak 1703-ra rúgott. A XVII. század végéig csak katolikusok szerezhették meg a pesti polgárjogot; a törökök kiűzése után fölvették a polgárok közé már a görögöket és rácokat is. Az első ágostai evangélikus ember, akit 1783-ban beiktattak a polgárok sorába, nemes Glosius Sámuel, Pestvármegyei tiszti orvosa volt. Az első

református polgárt szintén 1783-ban vették föl, Teleki József gróf személyében.

Széchenyi István gróf is fölvétette magát a pesti polgárok közé.

A kereskedők.

Pest már a múlt század elején is legjelentékenyebb kereskedő-városa volt az országnak. Nagy vásárja József, Medárd, János fővétele és Lipót napján kezdődött és mindegyik vásár két hétig tartott; az első héten nagyban, a második héten pedig kicsinyben folyt az eladás. Az állandóan letelepedett kereskedőkről a következő adatokat közölhetjük:

A nagykereskedők száma 94 volt, a fűszereseké 50, a szatócsoke 258; érdekes, hogy a szatócsok közül csak 12 volt zsidó. A rövidáru-üzletek száma 25 volt, a vaskereskedéseké 23, a posztókereskedőké 15, a vászonkereskedőké 12. Női divatáru-üzlet 40, uri divatárukereskedő pedig csak 7 volt Pesten. Volt a városban 7 papir- és 9 könyvkereskedő, 8 gyapjúkereskedő, 14 kalap- és 51 dohánykereskedő. A borkereskedők száma 7, a lisztkereskedőké 31 volt, de dolgozott a városban 6 borsókereskedő is. A lókereskedéssel 3, a marhakereskedéssel pedig 21 ember foglalkozott. Úgy látszik, nagyon jövedelmező volt a fakereskedés, mert az 1832. évi jegyzékben 13 épületfa-, 31 ládafa- és 9 tűzifa-kereskedőt találunk. A sajtosok száma 15, a káposztakereskedőké pedig 17 volt. A hölgyek 2 selyemkereskedőnél, 31 szalagkereskedőnél és 6 illatszerekkereskedőnél vásárolhattak. Az ócskaságok adásvételével 6 keresztény és 23 zsidó zsbárus foglalkozott.

Az iparosok.

Az ipari viszonyokat a következő adatokból ismerjük meg: Volt ez időben Pesten 13 ecsetelő (mázoló), 9 gyógyszeres (gyógyszerész), 7 építőmester, 9 kalácssütő, 78 pék (ezek közül 44 fehér-, 22 fekete- és 12 kenyérsütő), 7 képfaragó (szobrász), 1 íróon-öntő, 8 virágcsináló, 26 pálinkaégető, 4 serfőző, 12 könyvkötő, 3 könyvnyomtató, 9 kútesináló, 9 puska-műves, 3 puskaagycsináló, 6 kefekötő, 4 csokoládé-készítő, 100 csizmadia, 12 paplanos, 2 dróthúzó, 10 esztergá-

lyos, 15 bocskorcsináló, 10 ecetfőző, 30 kádár, 4 ráspolycsináló, 91 bérkocsis (143 bérkocsival), 27 halász, 46 mészáros, 92 hentes, 3 foltisztító, 4 pacalfőző, 7 fátyol- és matériaszövő, 35 kertész, 2 óratokcsináló, 5 hegedűkészítő, 7 rézöntő, 15 üveges, 4 harangöntő, 28 arany- és ezüstműves, 2 aranyfonó, 2 aranylapító, 2 aranyszövő, 6 vargaszkozkészítő, 7 gombkötő, 3 hajfonó, 7 fazekas, 14 keztyűs, 12 német kalapos, 3 magyar kalapos, 21 muzsikaeszköz-csináló, 11 fésűs, 10 sapkacsináló, 228 német szabó, 29 magyar szabó, 12 bádogos, 3 iskátulacsináló, 8 kártyafestő, 28 szücs, 42 kávé, 8 kosárkötő, 14 kordoványos, 3 krepényverő, 7 rézműves, 3 rézmetsző, 3 réznyomtató, 17 lakirozó, 14 fuvaros, 6 bábsütő, 16 timár, 14 magyar timár (cserző), 9 bórffestő, 4 enyvfestő, 4 vászonfestő, 17 sámiametsző, 2 kőíró (kőnyomdász), 17 képfő, 2 tésztacsináló, 4 késes, 32 molnár, 8 tűcsináló, 8 szegcsináló, 1 orgonakészítő, 1 pépes papíroscsináló, 3 papírosnyomtató, 7 pipafaragó, 2 kőpadoló (kövező), 14 hajfodorító, 5 ércborító, 7 paszomántverő, 2 esernyőkészítő, 3 csattos, 4 keményseprő, 11 német szijgyártó, 4 magyar szijgyártó, 3 szűrszabó, 14 nyerges, 2 kardcsináló, 5 húrscináló, 3 selyemfestő, 21 szappanos, 13 kötélgyártó, 9 szítás, 6 hajósmester, 6 köszörűs, 38 lakatos, 16 gombkötő, 20 kovács, 189 varga (cipész), 1 betümmetsző és öntő, 1 serétöntő, 5 csiszár, 4 sarkantyús, 4 acélműves, 8 keményítőcsináló, 4 köfaragó, 2 harisnyakötő, 6 harisnyaszövő, 16 kárpitos, 5 borszekerényes (bőröndös), 70 asztalos, 7 dohánymetsző, 11 posztócsináló, 6 posztónyíró, 9 nagyóracsináló, 17 kisóra-csináló, 2 faóracsináló, 9 aranyozó, 13 kerékgyártó, 16 vattakészítő, 12 takács, 3 írhászó (fehércserző), 22 borbélműhelyt tartó seborvos, 9 cirkaalmas (műszerész), 14 cserepes, 6 ács, 6 cinöntő, 10 cukrász. Az abban az időben fűzött iparágak közül nem volt képviselője Pesten a pokróc-csináló, papíroscsináló, bográcsos, puskaporcsináló, salétromfőző és tükörcsináló iparnak.

Az egyetem.

A pesti egyetemnek már nyolcvan évvel ezelőtt is négy fakultása volt, a tanároknak és hallgatóknak száma

azonban elenyészően csekély volt a maihoz képest.

A teológiai fakultáson 6 tanár és 2 helyettes adott elő.

A jogi fakultásnak 4 rendes és 2 helyettes tanára volt.

Az orvosi fakultáson 14 rendes és 1 helyettes tanár működött.

A filozófiai karon a tanárok száma 12, a helyetteseké 7, az adjunktusoké 3 és az asszisztenseké 8 volt.

A hallgatóság így oszlott meg: a teológiai karon 91, a jogi karon 248, az orvosi karon 353, a filozófiai karon pedig 546 volt. Ez utóbbiak közül 26 geometer, azaz mérnök-jelölt volt. A teológiai kar tanfolyama 4, az orvosié 5, a jogié 3, a bölcsészetié pedig 2 éves volt. Az orvosi fakultással kapcsolatban volt két seborvosi tanfolyam is, külön a magyar és külön a német ifjak számára; az előbbinek 138, az utóbbinak 229 hallgatója volt; ezek nem végeztek középiskolát és összes orvosi ismereteiket két év alatt sajátították el.

Az egyetemmel kapcsolatos volt még a gyógyszerészek tanfolyama 37, a bábáké 48 és a gyógykovácsoké (állatorvosoké) 27 hallgatóval.

Kávéházak.

Pest akkoriban még nem volt a kávéházak városa; a kávéházakról csak ennyit olvasunk Patisznál:

„Pesten több, nagy költséggel rendezett kávéház van; ezekhez tartoznak: a Kemnitzer-féle, a Wurm-féle, a Korona- és a 2 Kaszinó-kávéház. De a legszebb és legdíszesebb a városi kávéház a Vigadó-épületben a Dunaparton. Pesten összesen 28 kávéház van.“

Beszálló fogadók.

A nevezetesebb beszálló fogadók a Belvárosban: a Fehér hajó, a Hét választófejedelem, a Vadászkürt, az Arany sas és a Zrinyi. Az Újvárosban (azaz: a Lipótvárosban): a Magyar király, a Tigris (a Nádor-utcában), az Arany keresztes és a Barna oroszlán. A Terézvárosban (a mai Erzsébetvárosban), a Fehér hattyú, (a mai Rákóczi-út elején), a Vörös ökör, a Három szív és a Három korona. A Józsefvárosban: a Griff, a Két pisztoly, az Öt pacsirta, az Arany nap és az Arany csillag. A Ferenc-

városban: a Két arany oroszlán, a Három király és a Két fekete medve.

Tánctermek.

Régekte sokkal többet táncoltak a pestiek, mint manapság. A Dunaparton a harmincas évek elején épült föl a régi Vigadó, melynek táncterme 32 m. hosszú és 18 m. széles volt. (Itt tartotta üléseit az 1848-iki képviselőház.) Négyezer ember elfért a teremben — Patisz szerint, a valóságban azonban már kétezer is nagyon szoronghatott volna benne. „A terem belseje oly pompás, írja Patisz, hogy a legnagyobb mértékben fényűzőnek nevezhető.“ 18 nagy csillár volt benne, 2500 gyertyával. Az épület a „királyi széptőralapé“, (a közmunkatanács elődé) volt, a bérleti évenként 3600 frtot fizetett érte. Nagy tánctermek voltak még: a kereskedelmi csarnokban (a későbbi Lloyd-épületben), s a Hét választófejedelemhez, a Két oroszlánhoz és a Hattyúhoz címzett fogadóknak.

A korcsmák.

A múlt század elején a bormérés polgári jog volt. Minden polgárnak joga volt a saját házában bort mérni. Volt is a városban már 1833-ban nem kevesebb, mint 687. „Ez nem is nagyon sok, írja Patisz, tekintettel arra, hogy itt 4 országos- és 104 hetivásár van, és figyelembe kell vennünk azt is, hogy Pest az ország középpontja.“ *Sörház* az egész Pesten csak kettő volt, de a legtöbb beszálló fogadónak az éttermében is lehetett sört kapni.

A fürdők.

Noha a szomszéd városban, Budán nagy számmal voltak fürdők, a pestieknek már 1833-ban nem kellett Budára járni fürdőbe. Nem is említve a dunai fürdőt, mely akkoriban a Pfeiffer-család tulajdona volt, már 1806 óta főnállott „a Városliget baloldala“ a Rombach-féle vasfürdő, mely 1832-ben leégett, de csakhamar újra fölépítették. „Tiszta levegője miatt, írja Patisz, főként azok keresik föl, akik a zöldet szeretik.“ A Gamperl-féle vasfürdő az akkori Terézvárosban (ma Erzsébetvárosban) volt, a Nyár-utca 215. sz. házában. A pesti orvosi fakultás hivatalosan megvizsgálta

e fürdő vizét s azt „erősítőnek“ találta. Megemlíti Patisz, hogy a fürdő „belső berendezése szép és kiszolgálása pontos“. Egy másik fürdőről csak ennyit olvasunk: „A Messetits-féle fürdőbe a Két szercezen-utcában többnyire szidók járnak.“ Az Orczy-házban ekkor már szintén épült egy fürdő-intézet, melynek vízzel való ellátása céljából 1833-ban már megkezdtek a híres artézi-kút fúrását. Megemlítjük még, hogy az első dunai uszodát 1829-ben nyitotta meg a tulajdonosa, Pfeiffer Ignác, és hogy a pestiek eleintén csak a legforróbb nyári napokon mentek az uszodába fürödni.

A Városliget.

Érdekes képet kapunk a régi Városligetről is: „A Király-utca végén kezdődik egy fasor, ennek mindkét oldalán szép magánkertek vannak; ez az út a 308 hold nagyságú, úgynevezett Városligethez vezet, mely Rebien Henrik úr tervei szerint van rendezve. Figyelemreméltó itt az a vasdrót-híd, amelyet 1826-ban egy bécsi szitakötőmester készített, és a mely a szigetre visz; a híd 2340 forintba került. A Városligetben sok, a közönség szórakoztatására való mulatóhely van, nevezetesen: egy táncterem, több hinta, egy körhinta, egy csúszóhegy stb.“

A temetők.

Pest legrégebbi temetője a belvárosi plébánia-templom környékén volt. Később a mai Erzsébet-tér helyén, majd a mai Váci-ut mentén nyitottak temetőt. A múlt század elején azonban már a kerepesi-uti temetőt is használták, valamint az Üllői-ut és Soroksári-ut közötti régi temetőt is. A papokat rendszerint a templomok kriptáiba temették; itt világiak is kaphattak helyet — ötven ezüst forintért. A nyitott halottas kocsi díja 1832-ben 2 forint volt, a csukotté 4 forint; ha a lovakra fekete terítőt borítottak, a kocsi díja 6 forint volt, míg a négylovas kocsier 24 forint, a hatlovasért pedig 50 forint járt.

Kőbánya.

A mai Kőbánya még akkoriban nem volt állandóan lakott városrész, hanem csak egy nagy szőlőtelep. Már

akkor is Kőbányának hívták az akkor már rég abbahagyott kötőhelyek után. Az egész Kőbányát egy körülbelül száz lépés széles völgy két részre osztotta; a baloldalon volt az úgynevezett Ohegy 843¹/₂ hold s a jobboldalon az Újhegy, 117¹/₄ hold. Az egész Kőbánya 1833-ban legnagyobb részét szőlővel volt beültetve; évi termése 20—30.000 akó volt. Ritka kivétel volt az a pesti polgár, aki borkezeskedőnek eladta a maga borát; mindenki maga itta meg a termését, vagy ha nagy volt a főlösleg: pesti házában kimérte.

A posta.

A pesti posta egész hivatalnokszermélyezte egy kezelő, egy ellenőr és négy őrnek volt. Bécsből minden este 5—6 óra között érkezett meg a posta. Kassáról, Grácból és Zágrábból hétfőn és csütörtökön, Temesvárról és Erdély déli részéből kedden és pénteken, Debrecenből és Kolozsvárról szerdán és szombaton, Zimonyból pedig csütörtökön és vasárnap jött a posta. Bécs felé mindennap délelőtt feltizenegykor, Debrecen, Temesvár, Arad és Zimony felé vasárnap és csütörtökön este, Kassa, Gács, Selmec, Léva, Nyitra és Nagyszombat felé kedden és szombaton délelőtt 11 órakor. Eszék felé csütörtökön és vasárnap feltizenegykor, Pécs, Mohács, Földvár, Székesfehérvár, Veszprém, Varasd, Zágráb, Nagykanizsa és Sümeg felé pedig minden szerdán és szombaton délelőtt feltizenegykor indult a posta.

A szegények intézete.

Szegényekháza még nem volt Pesten, de már II. József császár óta működött „a szegények intézete“ néven megszervezett városi szegényalap, mely jámbor polgárok hagyatékaiból és adományából, bírságpénzekből, s a templomokban elhelyezett perselyek tartalmából 1830-ban már 98761 forint 15 egész és 6 huszadkrajcára szaporodott. Ennek a pénznek a kamataiból 50 szegény ember részesült állandó segélyben. A segélykiosztás részint a városházán, részint az egyes plébániákon történt. A szegények intézetének egyik városi tanácsos volt az igazgatója, akinek 1 városi jegyző és 3 szegények atyja segédkezett.